

Társadalmi reform és irodalom a Kazinczy–Berzeviczy vita tükrében?¹

Miskolczi Ambrus

Történelmünk nagy vitáiban a szépírók mindig kivették a részüket, ha pedig nem vettek részt, akkor olyan nagyszabású államférfiak csaptak össze, akik maguk is írói erényekkel ékeskedtek. Vitatörténelmünk csúcsa az 1848-as forradalmat anticipáló Széchenyi–Kossuth-vita. Egyesek szerint ma is folyik, természetesen alacsonyabb szinten. De ha már így aktualizálunk, akkor okkal tartható a XIX. század eleji Kazinczy–Berzeviczy-vita az előjátéknak, hiszen az alapkérdés ugyanaz: Rendszerváltozást célzó reformot! De hogyan?

A vitában első pillantásra a szépíró csapott össze a közgazdással. Kazinczy Ferenc a modern magyar szépirodalom alapító egyénisége. Igaz, az irodalom szó nem az ő leleménye, hanem barátja Szemere Pál találta ki, de az ő nyelvújításának szellemében járt el. (Szellem szavunkat már a széphalmi mester találta ki.) Berzeviczy Gergely a XIX. század eleji Magyarország legmodernebb közgazdasági gondolkodója. Emlékét Szlovákiában már jobban ápolják, mint Magyarországon. Mindketten szabadkőművesek voltak, Berzeviczy vezette be Kazinczyt Miskolcon a páholyvilágba, aztán mindketten a maguk színéváltozásain mentek keresztül. Kazinczy, mint tanfelügyelő lelkiismeretes jozefinista, hogy aztán az 1790-es évek nemzeti megújulásának lelkes harcosa legyen, majd a Martinovics-féle összeesküvés tagja, akit ezért halálra is ítélték, de aztán „csak” 2387 napot kellett a monarchia különböző börtöneiben töltenie, onnan szabadulva széphalmi birtokára húzódott vissza, levelezésével hatalmas információs körbe fonta az irodalmi életet, nyelvújítást célzó vitákat provokált, és amikor egykori barátjával vitába keveredett, akkor az alkotmányos nemzeti ellenzék híveként a nyilvánosság politikai terére is kimerészkedett.

Berzeviczy életútja ellenkező irányba fordult. A rendi alkotmányosság híve volt, majd a felvilágosult abszolutizmusé lett. Az 1790-es években titkon Magyarország politikai függetlensége érdekében értekezett, nyilvánosan gazdasági önállósága mellett tört lándzsát. Ő is belekeveredett a Martinovics-féle mozgalomba, de idejében visszavonult kakaslovnici birtokára, hogy a Tátra csúcsaira tekintő dolgozószobájában egyre-másra írja az ország modernizációját követelő értekezéseit. Miután kiábrándult a megyei életből, elkötelezett – reformdiktatúrára váró – posztjozefinista lett, a területi és nemzeti partikularizmusokat el nem ismerő Habsburg-összbirodalom híve, aki önimádatként

1 A Magyar–Román Történeztudományi Társaság közös ülésén – „Történelem és szépirodalom” témakörben – 2010. október 5-én elhangzott előadás kibővített szövege, amely a *Kazinczy Ferenc útja a nyelvújítástól a politikai megújulásig* című négykötetes (Lucidus Kiadó, 2009–2010.) – ELTE BTK Román Filológiai Tanszéke által elnyert OTKA pályázat keretében készült – monográfiára épül.

ítélte el a nyelvi nemzeti törekvéseket, mögöttük feudális osztályönzést látva. Amikor 1809-ben úgy látta, hogy a Habsburg megbuktak, akkor a bonapartista Magyarország alkotmányát is kidolgozta. Kazinczy és Berzeviczy eszménye: a fény terjesztése azonban közös maradt, az egyik – korabeli kifejezéssel élve – mint nacionalista, a másik mint kozmopolita szolgálta ezt az eszményt. Konfliktusok elkerülhetetlennek bizonyult, és éppen a felvilágosodás harciasságának alapvető jellegéből fakadt. Ha minden nagy európai felvilágosult kérlelhetetlen vitatkozó volt, miért lett volna másképpen nálunk?

A Kazinczy–Berzeviczy-vita két felvonásban bontakozott ki. Először 1809–10-ben kemény levélváltásnak lehetünk tanúi, majd 1817-ben éles cikkváltásnak. 1806-ban jelent meg Berzeviczy könyve a magyarországi parasztság helyzetéről (*De conditione et indole rusticorum in Hungaria*), amely a feudálisnak nevezett rendszer éles kritikája és egyben kíméletlen vádirat a nemesség ellen. Nem kétséges, ez Berzeviczy legjelentősebb műve. Radikális szemlélete miatt nem akadt rá kiadó, kéziratban terjedt. Máriássy Józsefhez is eljutott egy példány, aki – állítólag – anélkül, hogy szólt volna a szerzőnek 1806-ban Lőcsén egyszerűen kinyomattatta. Már csak a címlap hiányzott, amikor meghívta ebédre Berzeviczy Gergelyt, és egy csésze kávéval átadta a bekötött könyvet, jelezve, hogy saját maga veszélyére adta ki, mert nincs törvény, amely megtiltaná, hogy magyar nemes saját felelősségére könyvet tegyen közzé, és így „az egész nemesség becsületére válik, hogy e munkát egy nemes írta, és egy másik nemes adta ki”. Berzeviczy nem akarta letagadni, hogy ő írta, de a kinyomtatásban nem akart részt venni. Ezért – mint munkája második kiadásához írt előszavából megtudjuk – megegyeztek, hogy a címlapon világosan jelzik, hogy Berzeviczy Gergely a szerző, és Máriássy József saját akaratából adta ki. De még mielőtt a címlap elkészülhetett volna, Máriássy sok példányt szétosztott, a megye ezt megtudta, háromnapos fogságra vetette a nyomdászt, a „kiadó” ellen pedig fiskális akciót indítottak, aki elindult Budára, de – mint Berzeviczy Gergely hol így, hol úgy emlékezett – Cinkotán vagy Kerepesen felborult a kocsija, és nyakát szegte. Az ügy elaludt, és ez némileg gyanús. A Helytartótanács elrendelte a könyv elkobzását. A szepesi városok comese szerint 500 példány van a nyomdásznál, de azokat a helyi kiváltságok sérelme nélkül nem lehet elkobozni. Valójában több, mint ezer példány maradt a nyomdásznál, és ezek a nyomdász halála után 1808-ban már Berzeviczy Gergelyhez kerültek, aki egyházi kapcsolataival élve próbálta terjeszteni művét. És nemcsak ő, hanem Kazinczy is! És Erdélybe is küldött a műből!

De akkor a kérdés, mi izgatta Kazinczy Ferencet, aki fokozatosan fordult szembe Berzeviczyvel. Először amiatt háborodott fel, hogy egykori barátja 1808-ban Pesten kiadott „Nézetek az ázsiai–európai világkereskedelemről” című német nyelvű könyvében összbiriodalmi húrokat pengetett, amikor arról írt, hogy a Habsburg Birodalomban „az államérdek egysége megvan, és az egyes részek különbözősége lassankint ki fog egyenlítettetni, és idővel egy nagy egészé összeolvadni”. Amit aztán a parasztság helyzetéről szóló könyvben olvasott, az mintha húsába vágott volna. „Jaj annak a nemzetnek édes barátom,

amelynek sok Berzeviczyje van!” – írta egyik közös barátjuknak, Koczok Istvának, majd Rummy Károly Györgynek és másoknak bírálta Berzeviczyt, hogy végül aztán őt se kímélje. Mert igaz ugyan, hogy Berzeviczyhez szóló levelében régi barátságáról, szeretetéről és tiszteletéről biztosította, de amit írt, vádirat. Megismétli a világkereskedelemtől szóló német munkával kapcsolatos véleményét: „Egy nemzet felbomlasztása politikai gyilkosság”, „nemzetem, a nacionalizmus számomra kedvesebb az aranynál”, és „még a sírban is keservesen fogok forgolódni, ha fiam németül és nem magyarul sirat”.

A parasztokról szóló mű első fejezetéről elismeréssel nyilatkozott. Annak jelzését, hogy a kormányzat megvallja majd a feudális rendszer elavultságát, megtoldotta Katalin cárnő alapelvével: tulajdon nélkül nincs mezőgazdaság. A továbbiakban Kazinczy azt is érzékeltette, hogy a rendszerváltozáson a földesurak nem vesztenének olyan sokat, mint vélik: „Gyakran kérdeztem én is magamtól, hogy az átalakulás milyen következményekkel járhat a szellemi kultúra számára, ami az emberiség legmagasabb értéke. Ebben teljesen egyetérték Önnel, csak azt hiszem, hogy a sok javítandó dologból nem elég csupán egyet kiemelni.” Éspedig ilyennek tartotta azt, hogy Berzeviczy Gergely szerint a paraszt az igazságszolgáltatás terén teljesen a nemesi önkénytől függ, holott – hangsúlyozta Kazinczy – van rá sok példa, hogy a paraszt pert nyert földesurával szemben. Maga is tapasztalta, hogy Morvaországban, Csehországban, Ausztriában, Bajorországban, ahol a kormányzat jobban kedvez a parasztnak, ezek úgy nyilatkoztak, hogy a magyarok helyzete elviselhetőbb. Egyetértett azzal a véleménnyel, hogy nem a földesúri, hanem az egyéb terhek teszik tönkre a parasztot. A paraszti gazdaság – Berzeviczy-féle – bűdszéje viszont hamis, mert ilyen költségvetéssel ő maga egyévi jövedelmeiből egy hónapig sem tudna kijönni. Ő maga – hangsúlyozza a széphalmi birtokos – parasztjait nem vereti, és ha engedi, hogy kezet csókoljanak neki, csak azért teszi, mert a rabszolgává alacsonyított rabszolgát zavarná, ha nem másként köszön, felesége viszont orvosságot visz a beteg jobbágyoknak, sőt, ha kellett, jobbágycsecsemőt szoptatott. (Később Kazinczy már nemcsak barátja frivol megnyilatkozásait tette szóvá, hanem arról is írt, hogy „a leggyűlöltebb földesúr volt, nyúzta jobbágyait”. Berzeviczy valóban kíméletlenebb lehetett, mint egy hanyag és patriarkális földesúr. 1809-es házirendjében a szabálysértésre és kötelességszegésre először figyelmeztetést, másodsorra keresztvasat, végül 12 botütést írt elő. Ilyen büntetésre méltónak nyilvánította azt is, ha az udvarban dohányoztak, ittak, verekedtek, éjszaka kimaradtak, rongálták a szerszámokat és a termést.) S hogy amit Kazinczy a kézcsókról írt, mennyire nem képmutatás, azt szépen jelzi 1816-os népiskolai tervezete, amely igaz humanitárius hitvallás azzal a céllal, hogy „korunknak progresszióját bizonyítsa”.

Kazinczy azt nem írta meg a régi barátának, hogy műve latin stílusát milyen rossznak tartja, de azt igen, hogy „hangneme nyugtalan”; és erre csak pszichológiai magyarázatot talált: „Eszméiben Ön nem ott él, ahova a sors helyezte: Ön itt idegen, és nem érzi jól magát. A németeket én nem nézem le, de áldom a sorsom, hogy magyarnak tett. Jó és rossz mindenütt van. Hogy vajon a jók

itt kivételek, kérdezze azt magától a nyugodt gondolkodó. Itt a Ráday Gedeonok nem egyedüli jelenségek, Orczy József, sőt Palocsay báró, a Vadember! halálos ágyán fiai lelkére kötötte, hogy jobbjáikat atyáikként tiszteljék.” És miután néhány komoly egyéni diétai reformjavaslatot említett, amelyek a rendszer egészét is érintették, de amelyeknek a diétai kiadványokban talán éppen ezért nincs nyoma, következik Rousseau intése, mely szerint „egy lesüllyedt népet csak és kizárólag úgy lehet felemelni, ha megtanítták önmaga tiszteletére”. Tehát aki fel akarja emelni a népet és a nemzetet, az „kívánjon tudományos műveltséget, a többi magától jön. Jaj annak, aki idő előtt beleavatkozik a gondviselés és a fokenként ható természet menetébe! Az nem épít, rombol”. Egyébként pedig többször is keserűen hangsúlyozta, hogy nézeteit az adott viszonyok között nem fejtheti ki a maga teljességében. (Mint tudjuk, a levélbontogatás is bevett állami gyakorlat volt.)

Berzeviczy sem maradt adós a válasszal. Ez is szép hitvallás a tökéletesedésre való törekvés mellett és a türelmetlenség, valamint képmutatás ellen, és egyben példázza azt is, hogy nyilvánosság esetén a szembenálló nézetek kiigazíthatnák egymást: „Mily szép a sajtószabadság! Ha mi, ebben az esetben tételeinket és nézeteinket a közönség elé vihettük volna, akkor azokról olyan vélemény alakulhatott volna ki, amely az igazsághoz közel járt volna, vagy eljutott volna hozzá.”

Viszont munkáit a hazai helyzetnek megfelelően írta meg. „Az a véleményem, hogy Magyarországon erkölcsi betegség hódított teret, amely annál veszélyesebb, mivel rejtett és szép látszatba lehet burkolni. Ez az *önmagába való szerelmesedés* állapota. [Magyarán: önimádat.] Ebben az állapotban az ember képtelen felismerni a fogyatékoságokat és a bajokat; minden jó, sőt nem szorul javításra, a legrosszabb rossz is szokás, tiszteletre méltó óság.” Az önimádat olyan, mint az álomkor, a benne szenvedő embert fel kell rázni – fejtegette Berzeviczy –, mert különben nincs haladás, márpedig Magyarország természeti kincsekben gazdag ország: „Mi lehetne? Mi most? Mi volt?” – kérdezte. Nagy Lajos és Mátyás alatt emelkedni kezdett, de visszaesett.

A kérdésre, hogy Kazinczy világszemlélete segíthet-e, Berzeviczy válasza a következő: „Őn a nacionalizmus eszméjét mutatja fel: nem értek egyet, mert a nacionalizmus önmagában valamiféle egyoldalúság, és mi Magyarországon valójában nem vagyunk nemzet. Nézetem szerint az állam mindenképp fölé áll a maga függetlenségével, önállóságával és lakosainak lehetőség szerint elérhető boldogságával együtt, amihez szükségszerűen hozzátartozik a többség jóléte, kultúrája, erkölcse. A többi – példának okáért – nacionalizmus, privilégiumok, alkotmányok, szokások ennek vannak alárendelve.” Emellett szól a föld hatezer éves története. Az egoizmus nem patriotizmus. „Az embernek az állami piramis csúcsára kell állni ahhoz, hogy az egészét átlássa.” A parasztság elnyomásának mentegetése „látszatervekre épül, és az egészre káros intézmény szépítgetése”. Közben Kazinczy – még 1809-ben – recenzióba foglalta kritikáját, de sajnos nem ismerjük ennek pontos szövegét, mert sem Bécsben, sem Lipcsében nem közölték.

Berzeviczy közben gyanús kapcsolatokra tett szert. 1802-ben még József nádorhoz fordult, 1805-ben már Károly főherceghez. A nádornak olyan reformprogramot fejtett ki, amely az 1830-as évek reformstratégiájára emlékeztet; még diétai úton akart haladni. De aztán úgy látta, hogy erre nincs remény. Az 1802-es diétáról szóló Göttingában megjelent értekezésében keserűen szögezte le, hogy 150 éves kormányzati nevelő munka kellene új, reformokra képes nemzedék születéséhez, és bár – feltehetően Dessewffy József leveléből közölte – azt a gondolatot, hogy „ha ma nemzet lennénk, holnap már nem lennénk gyarmat”, mégis már arról írt, hogy „Magyarországon előbb vagy utóbb katonai reformra kerül sor”. Ennek megfelelően Károly főhercegnek a nemesi felkelés megszüntetéséről értekezett, és a királyi hatalom kemény fellépését sürgette, magyarul: egy kis katonai diktatúrát. De a legfelsőbb körök barátsága helyett be kellett érni az alsóbb szinteken való manőverezéssel.

A titkosrendőrségi politika egyik irányítója, Armbruster udvari titkár volt az, akivel szorosabb kapcsolatba került. Armbruster a Napóleon-tisztelő posztjoezefinista reformirányzat híveként azt is feladatának tartotta, hogy a magyar írókat megfegyelmezze, mert irritálta, hogy azok valamiféle „láthatatlan egyházat alkotnak”, ahelyett hogy egymást mocskolnák. Ennek érdekében vitákat akart kiprovokálni, és mint lapszerkesztő honort is fizetett, bár igazán célját nem érte el, mert mindenki a maga játszmáját játszotta. Berzeviczy is.

Az együttműködés ugyanis egyfajta védettséget biztosított. És erre szüksége volt, mert sok olyat is írt, ami nem tetszett Bécsben. Az még titokban maradhatott, hogy 1790-ben Magyarország függetlensége mellett kardoskodott, de az már nem, hogy 1797-ben Lőcsén éles hangú vádiratot tett közzé a Magyarországot sújtó birodalmi gazdaságpolitika ellen. Be is tiltották. De az, amit Berzeviczy a parasztok helyzetéről írt, már inkább tetszett a birodalompolitika egyes játékmestereinek.

1812-ben felvetődött a második kiadás lehetősége, de amikor Őfelsége érdeklődött, hogy miért és hogyan tiltották be a munkát, a Helytartótanács az előiratokat nem találta. Közben Genersich János késmárki tanár lefordította latinról németre bécsi kiadás céljából. Az államrendőrség először csak megérdeklődte a Magyar Kancelláriánál, hogy miért kobozták el a latin művet, és nem érte be a válasszal, hogy a munkát Magyarországon a cenzúra megkerülésével adták ki. Aztán közölte a Kancelláriával, hogy a bécsi cenzor engedélyezte a német változatot, mivel „a király és az emberiség alapelveinek megfelel”, de ezt az államrendőrség szerint úgy kellene kiadni, hogy ne tüntessék fel a kiadási helyet. Nyilván azért, mert ha Bécs szerepel a címdalán, akkor a magyarországi olvasó eltűnődhet azon, hogy itthon betiltott mű miként láthatott napvilágot éppen a császárvárosban, amikor Őfelsége Schlachta Ferenc ügyvéd jogi kompendiumának kiadását a földesúr–paraszt viszonyról nem engedélyezte, és a szerző csak úgy kapta vissza a kéziratot, hogy nyilatkozatban fogadta meg a közlésről való lemondását, és ezek után került a Széchényi Könyvtárba.

Az államrendőrség Berzeviczy könyvének kiadása érdekében viszont kitétt magáért. A Kancelláriához intézett átiratában azt fejtegette, hogy a tárgyat mértéktartással és körültekintéssel taglalja, és különben is „nem a népnek, hanem csak a művelt olvasónak szól”. Csak éppen a könyv sorsáról szóló bevezető elhagyását javasolta. A Kancellária viszont a leghatározottabban elutasította a mű kiadását. A kancelláriai votumot Cziráky Antal, a rendi–királyi dualizmus harcos egyénisége fogalmazta meg, aki kifejezetten hangsúlyozta, hogy a Kancelláriának nem feladata a recenzió, mégis azt írt, és így ő is részese lett a nagy vitának. Cziráky nem tagadta, hogy Berzeviczy művében „van igaz és jó”, de a parasztság helyzetének, államhoz és földesúrhoz való viszonyának a bemutatása „a legkevésbé sem hű, hanem inkább alapvetően túlzott kozmopolitizmussal pártosan készült és nyilvánvalóan hibás”. Voltak is megszívlelendő érvei, finoman célzott az adócsalás paraszti sorsot is könnyítő szerepére. De alapvetően az izgatta a Kancelláriát, hogy a status quo-n ne változtassanak. És az érem másik oldala, ha Berzeviczy jobbagyai nem csálnak az adón, a kakaslomnici birtok gazdálkodása is gyorsan összeomlott volna...

A gazdasági élet amúgy is pangásnak indult, és ilyenkor, ahogy lenni szokott, előtérbe került a politikai megoldás iránti vágy. Metternich, a Monarchia politikai világának első embere 1811 után másodszer azon újra azon nézetének adott hangot, hogy függesszék fel a magyar alkotmányt, és valamiféle összbirodalmi alkotmányosságot, pontosabban látszatalkotmányosságot alakítsanak ki. 1817-ben az államkancellár ki is dolgozta az alkotmánytervet, de Őfelsége nem is vette kézbe a javaslatot. Valljuk meg, Őfelsége bölcsebb volt hűséges szolgájánál és tanácsadójánál, hagyta, hogy az egész nagypolitikai kísérlet hadd fulladjon bele a kispolitika mocsarába.

A kispolitika a rendőrséggel szoros kapcsolatban álló közirók szorgoskodásában is állt. A birodalmi széljárás változásának köszönhetően Hormayr átvehette az *Archiv für Geographie* szerkesztését, és minél több magyar vonatkozású cikket igyekezett közölni két magyar munkatársa, Majláth János és Mednyánszky Alajos közbenjárásával. Ezek talán többet tudhattak a magasabb körökben folyó tervezgetésekről, Majláth kapcsolatban állt a titkosrendőrséggel is. Valamennyien – a maguk módján – a birodalmi állampatriotizmus léghörét próbálták erősíteni. Joseph von Hormayr báró – bár sokáig az Államkancellária udvari tanácsosaként tevékenykedett – rendhagyó és független egyéniség volt. 1809-ben Tirol népét állította fegyverbe Napóleon ellen, aztán amikor 1813-ban részt vett az „Alpesi Szövetség” Napóleon–ellenes népfelkelést célzó szervezkedésében, Metternich becsukatta, hogy aztán kiengedje, és a maga módján megpróbálja hasznosítani. Hormayr ugyanis maga is az osztrák birodalmi „nacionalizmus” elkötelezett híve volt, először erős magyarellenes érzelmekkel, később már egyre több rokonszenvvel viseltetett a magyarok iránt. A különböző lokálpatriotizmusokat, identitásérzésformákat próbálta egyeztetni a Birodalom iránti lojalitással. Bár a rendőrminisztériummal ő maga is

játszotta a maga játszóját, hol elhallgatott egyes dolgokat, hol „igaz és őszinte” képet adott a fejleményekről, mint ezt 1816-ban János főhercegnek vallotta, akit Őfelsége az 1813-as tirolai szervezkedés miatt szobafogságra ítelt, és húsz évig távol tartott Tiroltól.

Hormayr a nyilvános diszkusszió embere volt. 1810-ben mint cenzor támogatta Piringernek a magyar alkotmányt bíráló munkáját, és azt fejtegette véleményében, hogy a „hazafias magyarok már régóta sajnálják, hogy az udvar a tulajdonképpeni néppel vajmi keveset foglalkozott”. És egyre messzebb ment a reformok követelésében. Célként vallotta meg a magyar Rummy Károly Györgynek: „szent tüzet gerjeszteni, a nyilvánosság fegyvereit éppen a fővárosban a sötétség mesterkedése ellen fordítani”.

Hormayr és magyar munkatársai számára Berzeviczy Gergely volt az a közíró, akit mozgósítani lehetett. A kakaslomnici reformpolitikus élt az alkalommal. Nem kétséges, hogy a felvilágosodás táborából ő lett az a magyar közíró, aki az 1810-es években a legtöbbet publikálhatott. A Hormayr által szerkesztett bécsi *Archivba* egész sor cikket írt, ezekbe foglalta nagy német nyelvű művének – „Magyarország panorámája” gondolatait, olykor kisebb-nagyobb részleteket ültetve át. Hormayr Kazinczyt is felhívta folyóiratának: „elősegéllésére”, és bár a széphalmi mester tisztelte Hormayrt, elutasította az együttműködést, de egyetértett régi írásának a közlésével, amelyet Rummy az ő tudta nélkül küldött be az *Archivnak*. Ő – mármint Kazinczy – viszont Hormayrral való levélváltását megküldte Döbrentei Gábornak, aki a maga fordításában az *Erdélyi Muzéumban* közölte azt. Úgy látszik, a magyar nyilvánosság számára nem volt más mód erre, csak az erdélyi kerülőút.

Kazinczy Hormayrhez intézett levelében is hangsúlyozta, hogy szerinte Berzeviczy „kozmpolita, s a kereskedés előtte legfőbb, ezért ő minden egyébről lemondana. Oly a gondolkodásmódja, melyet ha tudnék valami rosszat másnak kívánni, ellenségeinknek kívánnék. Berzeviczynek Karthágóban kellett volna születni”.

Hormayr sem leplezte, hogy Kazinczy álláspontjával inkább rokonszenvezik, mint Berzeviczy világnézetével: „Egészen szívemből van az kiírva, amit az úr a nemzetiség és kozmpolitizmusról ír. Ezen utolsót halálban gyűlölöm. Megfojt az egészen minden polgári, minden katonai virtust, s csak azon nyomorultak mentsége, kik a magok körökben semmi Jót s nagyot vagy véghez vinni nem tudnak, vagy nem akarnak. A nemzetiség [a német eredetiben: Nationalismus] tart fenn s éleszt mindent. Egy nemzet sem érzi ezt oly erősen, mint a magyar s a tyrolisi. Én az úr nemzete ellen minden lehetséges bécsi előítéletekkel tele voltam. Sorsomnak különös folyása által 1813-ban megismertem a magyart, s megszerettem.” Ez a vallomás egyébként nem hatotta meg Kazinczyt, mert Hormayrt is valamiféle ügynöknek tartotta. Egyébként Rummy volt az, aki kisebb-nagyobb dolgokról Armbrustert informálta, miközben a német sajtóban Berzeviczy és Kazinczy cikkeit is elhelyezte, és a magyar irodalom népszerűsítésében óriási

szerepet játszott, és azzal a maga játszmáját. Nélküle a Berzeviczy–Kazinczy vita nem kerülhetett a magyar nyelvű nyilvánosság elé. Mindkét vitázó fél barátja volt, de úgy érezte, hogy az igazságot kell választania, és később, 1825-ben – amikor Metternich kegyeit kereste – a bécsi sajtó számára úgy írt Berzeviczyről, hogy „zseniális, de excentrikus”, a parasztek helyzetéről szóló írása „filozófiai, kozmopolita és statisztikai szempontból készült”, Kazinczy Ferenc pedig „megfeddte és megcáfolta Berzeviczy több hibás állítását”.

Hormayr közben – még 1817 június elején – közölte Berzeviczynek névvel megjelent május 1-i hitvallását, amelyet egyszerre tarthatott kozmopolitának és birodalmi nacionalistának. Ez utóbbi terminus nem mesterséges. Félig-meddig magától a szerzőtől származik, miután az egész Habsburg Birodalom számára latin hivatalos nyelvhasználatot javasolt: „Ez az államnyelv az államnemzetet fejezné ki, és előmozdítaná az államnacionalizmust, amelyet előnyben kellene részesíteni a nyelvi nacionalizmussal szemben, ez az önimádat ugyanis az államnak és a kormánzatnak ritkán használ, gyakran árt, és mindig akadály az állam magasabb és nemesebb céljai, valamint az állam által boldogítandó emberiség előtt.” A nemzetiség fogalmát nem szabad összekötni a nyelvvel és az eredettel; a nemzetiség államjogi fogalom. „A kormányzat, a közigazgatás egysége a szokások, a törvények és a gondolkodás egyformaságához vezet és ez teszi a különböző népeket államnemzetté, még akkor is, ha különböző nyelveken beszélnek; és ezzel a nemzetiséggel beérhetjük, mivel az eredetét elvesztettük.” Hiszen – hangsúlyozta Berzeviczy – az európai nemzetek és népek korábbi nemzetek és népek összeolvadásából születtek, és most a világkereskedelem egészen új helyzetet teremt.

Kazinczy következtetése: „Kár a kiváló emberért! Kár, hogy elfojtotta szívében a legszentebb érzelmeket, és ez a szív a görög és a római történelem tanulmányozásakor hideg maradt!” Berzeviczy közben Bécsbe is megjárta, viszont válaszáat megírta. Hormayr pedig ezt úgy kontrázta meg, hogy egyben a birodalmi vezetés bosszantására olyan cikket tett közzé, amely azt bizonygatta, hogy a magyarországi parasztek helyzete nem rosszabb, mint az osztráké, sőt a magyar alkotmány még kedvez is neki, mert a diéta él az adó- és az újoncmegajánlás jogával. Igaz, a magyarországi parasztek nem tulajdonos, hanem csak birtoka haszonélvezője, de a tulajdon minden előnyével. Mindez természetesen odavezetett, hogy az 1820-as években is meghasonlott Metternichkel, és Bajorországba ment, onnan bírálva az osztrák birodalmi politikát.

Közben a posztjoezefinizmus is kifulladt, különben is József császár birodalomépítő politikájából a nemesség megtörésének szándékát éltette tovább, pragmatikus parasztvédelemmel, de a józsefi humanitárius frazeológia gondos mellőzésével. Ezekben az években a bécsi cenzúrán gyorsan átmentek a magyar alkotmány- és nemességellenes könyvek, amelyek egyikéről, Piringer tanácsoséról, az alkotmányvédő – szlovák – Csaplovics János 1829-es „Magyarországi képek” című nagyszabású művében meg is jegyezte, hogy magasabb körök

szerint „a nemesnek nincs más dolga, mint enni, vadászni és fizetni, és semmi mással a világon nem törődni, a többbit majd megcsinálják”. Valójában csak annyit csináltak, hogy minden lehetséges választ megcenzúráztak, Csaplovics idézett kitételét is.

A cenzúra és öncenzúra dialektikája rá is nehezedett történetírásunkra, amely szintén megérdemel egy kis Lucian Boia-típusú stílusgyakorlatot. És ha „a világtörténelem nem más, mint egy bírósági tárgyalás” – mondta Buharin (Hegel aforizmájának – Weltgeschichte ist Weltgericht – parafrázisával élve) bírónak – akkor a magyar történelem, pontosabban annak megjelenítése miért lenne más.

A historiográfiai csúcson, ha tetszik, ha nem, Kemény Zsigmond magasodik, amikor 1848–49 után a magyar szabadelvűség utóharcaként megalapozta a Széchenyi-kultuszt, Kossuth démonizálásával, pontosabban a démonizált Kossuth-kép instrumentalizálásával egybekötve. Kijelentései aforisztikusak: „Kétségkívül a nyelvújítók voltak a politikai újítóknak előkészítői. Ők termékenyíték meg, ők tették a változtatásra hajlékonyá, s az új eszmék földolgozására alkalmassá a szellemet. A győzedelmeskedő neologizmus magával hozta szükségét és diadalát az állami és társadalmi reformoknak. Széchenyi előde Kazinczy volt.”

Horváth Mihály, a nagy történetíró csak Keményt folytatta, amikor azt hangsúlyozta, hogy „a nyelvharc” hevülete és hőfoka magyar sajátosság. Lehet, de a jelenség összeurópai, mert mint Pierre Manent a *Politikai filozófia felnőtteknek* című művében hangsúlyozza: „Olyan világban, amely abszolút nyitott, az alkotás egyszerűen lehetetlenség volna.” Nálunk tehát „egy francia, olasz, német vagy bármilyen írónak be kell zárkóznia saját nyelve partikularitásába, ha tökéleteset akar produkálni, éspedig nem azért, hogy homályos legyen, hanem mert a nyelv kifejezési lehetőségei pontosan a nyelv partikularitásában vannak elrejtve”.

Kemény Zsigmond ezt nagyobb rálátással és életközlelől átérezve így érzékeltette: „Új irányok csak úgy ömlenek a polgárisodásba, ha a költészet és bölcselem egymást áthatva vezetik az eszméket és törekvéseket.” Arra is gyanakodott, hogy Széchenyi István munkásságának előzményeit apja, Széchenyi Ferenc műveiben kellene keresni. És igaza volt, a levéltári kutatások igazolták, igaz, jó 150 év múlva, mert a magyar történetírás és a köztudat általában elfogadta a haladóból reakcióssá vált apa, és a semmiből előlépő fiú hamis sémáját.

A XX. század elejének polgári forradalmat igenelő radikálisai számára, mint Ady Endre vagy Juhász Gyula, Kazinczy Ferenc a nacionalista dzsentri prototípusa lett, a Kossuth-demagógia alakja, míg Berzeviczy Széchenyi elődje. Az úgynevezett úri Magyarország elleni harcában Ady odáig ment, hogy nyelvrontással vádolta a széphalmi mestert és körét: „Ott kezdődik, hogy Kazinczyék eldobtak egy gyönyörű nyelvet ugyanakkor, amikor egy nyelvet akartak bolond apostolsággal megjavítani. Kettős volt a baj s a baj oka: nyugatról jöttek hirtelen a fogalmak, s az akkor intelligensnek mondható magyarság nem tudott

magyarul. No, jó, Csokonai véletlenül tudott, de rajta kívül – akár Vörösmartyt, sőt Aranyt bámuljuk – csinos játék volt minden költői nyelvészkedés.” Adynál „a magyar nyelv tragédiája egyenesen ugyanaz, mint a magyar demokráciáé. Tetszett volna – írja – demokratikus államreformokkal fölsegíteni a színre, a fórumra a jól beszélő magyar parasztot, ma lenne tüneményes, szép, dús magyar nyelv.”

A zseniális emberek féligazságai veszélyesek. Leegyszerűsítésre bátorítanak. Az 1930-as évek nagy elbeszélésében – Szekfű Gyula *Magyar történetében* – Berzeviczy „a német kispolgári racionalizmushoz hasonlóan minden magyar specifikumot megvetett”, és „Széchenyi kritizáló és reformszemléletének egy szikrája lobogott benne, a nagy reformer fajszeretete nélkül”.

A Kazinczy–Berzeviczy-vita első elemzője (Husztai Dénes 1938-ban) „két véglet küzdelmét” látta a vitában, amelynek során Kazinczy „idealista nacionalizmusa” szembekerült Berzeviczy „doktrinér jellegű racionalizmusával” és „utilitarisztikus gazdasági elgondolásaival”. Más szóval két Don Quijotte ment egymásnak.

A vita megítélésében alapvető változást a kommunista történelemszemléletben bekövetkezett „nemzeti fordulat” hozott, az, hogy az 1930-as években a moszkovita internacionalizmust nemzeti jelmezzel ékítették, és ezzel igyekeztek a kommunisták szövetségesekre szert tenni, miután az 1933-as németországi választásokon szociáldemokrata-ellenes kampányukkal Hitler malmára hajtották a vizet. A népfront-politikát nálunk magas szinten Révai József képviselte. A kommunizmus pedigéjét azzal fényesítette, hogy a magyar felvilágosodás és liberalizmus humanitárius örökségét karolta fel. A '30-as évek végén írt moszkvai Kölcsey-tanulmányában azt fejtette ki, hogy miután 1795-ben a magyar radikális progressziót lefejezték, a felvilágosodás két úton-módon folytatódott, pontosabban az 1790-es nagy nemzedék két tagja folytatta: Kazinczy és Berzeviczy. Kazinczy a nyelvújítással, Berzeviczy pedig ökonomista radikalizmusával, amikor jobbágyfelszabadítást és szabad kereskedelmet követelt. Révai szerint a nyelvújító a polgári fejlődés járható útját rötta, a közgazdász a Habsburgok segítségét keresve szembefordult a nemzeti követelésekkel, és végzetesen elszigetelődött, mert nem vette észre, hogy Ferenc császár nem kívánja a jozefinizmust folytatni.

Révai érdeme, hogy *salvus conductus* adott a reformkori irodalomtörténet kutatásának, a jó fiú–rossz fiú modellt pedig nem kellett mereven alkalmazni. Így Szauder József azt hangsúlyozta, hogy Kazinczy partikularista haza- és nemzetiség-kultusszal szemben az univerzalizmus igényét képviselte, Berzeviczy kozmopolitizmusa ellenében pedig a partikularizmust védelmezte. Viszont mégis „önmagához hú magatartást” tanúsított, „amely az élet szélső álláspontjai között, megértve és bírálva, visszatükrözve is azokat, az átfogó egység, a harccal megvalósítandó nagyobb s igazabb harmónia útját készíti elő”. Az érem másik oldala, hogy Kolozsvárt és Újvidéken a magyar tanszékeken nem volt szükség ilyen dialektikus bűvészműtárványokra. Jancsó Elemér, egyébként kiváló szabadkőműves, a történetírást jellemző aberrációk nélkül írhatott Kazinczyról.

A legnyíltabban Újvidéken lehetett beszélni. Sinkó Ervin, a legjobb magyar kommunista regény szerzője szerint Kazinczynak a börtön után „inkognitóban kell maradnia”, „életének és művének [van] egy rejtett szövege is, mely a maga tragikus sokrétűségében még megfejtésre vár”. Sinkó Kazinczy-tanulmányára viszont Budapesten nem volt célszerű a kelleténél többet hivatkozni, mert Újvidéken olyat is leírt, ami Pesten '56-ra emlékeztetett: „Ellenforradalom idején bukott forradalom hőseiről csak kevesen mernek úgy beszélni, mint Kazinczy tette.” A széphalmi mester ugyanis Hajnóczyt valósággal idealizálta. Sinkó a nagy vitát úgy ítélte meg, hogy az valójában „Kazinczy konfliktusa Kazinczyval”, tehát „a nacionalista” széphalmi mester a hajdani jozefinistával, a posztjozefinista Berzeviczyvel, mint a maga kozmopolita alteregójával vitatkozott.

Az 1970-es évek magyarországi történetírásában sajátos a vulgármarxoid revizionizmusnak lehetünk a tanúi. Ennek előzménye az, hogy 1956 után a szomszédos országokban a nemzeti hagyományokat instrumentalizálták, nálunk úgy vélték a hatalom urai, hogy éppen Révai-nacionalizmusa volt az egyik oka „az ellenforradalomnak”. Molnár Erik meghirdette a nacionalizmus elleni harcot, és általános szólam lett, hogy mindenki söpörjön a maga portáján.

A testvérországokban viszont éppen ellentétes fordulatnak lehetünk tanúi, és a magyarokat kezdték kiseperni, ahonnan tudták. Magyarországon a nacionalizmus és a nemesség szidalmazása beépült a historiográfiai liturgiába. Vulgármarxoid revizionizmusunk a '30-as évek nagy elbeszéléséből – forrását persze gondosan elhallgatva – kiemelte „a feudális nacionalizmus” – értelmetlen – fogalmát, és Kazinczyt tette meg fő képviselőjének, aki vadul rá támadt a felvilágosodás társadalmi érzékenységét képviselő Berzeviczyre, aki kakaslomnici kastélyának dolgozó szobájában „néma szavakat” vetett papírra, „amelyekre az országban akkor talán csak a környező hegyek figyeltek” – Kosáry Domokos szerint.

„A néma szavak” és „a figyelő hegyek” metaforája azonban nem magyarázza meg, hogy akkor miként is kerülhetett sor a vitára, és miért láthatott napvilágot viszonylag sok Berzeviczy-írás. És miért tudott Berzeviczyről oly lelkes és emberi jó tulajdonságait oly meghittten bemutató méltatást adni a *Tudományos Gyűjtemény*, külön kiemelve, hogy a tiszai evangélikus kerületi iskolák felügyelőjeként „fejtette ki nagy lelkének legszebb tehetségeit”. És hatására példa lehet Kosuth is, aki otthonról hozta a hatalommal dacoló Martinovics iránti tiszteletét, viszont az eperjesi kollégiumban ismerhette meg alaposabban a felvilágosodás természetjogát, amelynek szellemét éltette mindhalálig. A feudális nacionalizmust valló dichotóm szemlélet viszont a vita lényegének félreismeréseként bélyegezte meg Zsigmond Gábor árnyalt elemzését, amely a progresszió belső vitájaként jelenítette meg Kazinczy és Berzeviczy vitáját. Nyugati magyar történészek – elsősorban Csáky Móric szerint – a vita választat jelez, mert az állampolgári magatartás két – „azonos megvalósulási esélyekkel” rendelkező – változata került egymással szembe, és pedig a Berzeviczy által képviselt nemzetek

fölötti hungarus patriotizmus, és a Kazinczy nevével fémjelzett kizárólagosságra törő magyar nacionalizmus. Ebből a túlideologizált historiográfiai szövevényből a kiút a múlt forrásain keresztül vezethet a jövőbe. Láttuk, a hungarus Rummyként foglalt állást Kazinczy mellett.

Rummy Károly György mindkettejüket túlélte, és a végén – kissé groteszk figuraként – saját maga karikatúrája is lett, mégis sok mindent továbbéltetett a hungarus tudatból. Láttuk, szembefordult Berzeviczyvel, ugyanakkor emléket ápolt. Amikor többnyelvűsége miatt otromba támadások érték, akkor Kazinczyra hivatkozott, mert „hozzám és másokhoz írt barátságos és bizodalmas levelei patriotizmust és kozmopolitizmust lehellenek, s a patriotizmusnak kozmopolitizmussal való összekapcsolásában példám vala, és marad”.

Nem egyszerűen a magyar nacionalizmus verte szét a hungarus tudatot, hanem általában a nacionalizmus elhatalmasodása, a polgári-nemzeti átalakulás. Kétségtelen, hogy a magyar nacionalizmus kezdeményező szerepet játszott, és sok vonatkozásban példaként szolgált. Viszont paradox módon a magyar nacionalizmus éltetett a hungarus-tudatból a legtöbbet a politikai gyakorlatban. A hungarus-tudat, pontosabban annak egyik vonulata – mint állampolgári tudat, mint a közös haza iránti lojalitás – belesimult a magyar nemzeti tudatba, ha az alkotmányvédelem és a demokratikus korszellem hatotta át. Rummy 1840-ben olyan nemzetfogalmat vázolt fel, amelynek egyes mozzanatai felbukkannak részben az 1849-es nemzetiségi dekrétumban, részben pedig az 1868-as nemzetiségi törvény egyes kitételeiben: „Én Magyarországon csak *egy nemzetet*, ti. a *magyar nemzetet* vagy (a kétértelműség eltávoztatása okáért) a *magyarországi nemzetet* és *nemzetiséget*, nem pedig többféle nemzetiségeket (úgy mint tót, német, oláh, orosz, szerb vagy rác, zsidó, cigány) ismerek, de ugyan több, Magyarországon lakó népeket és népségeket különféle nyelvekkel. A nemzet és nyelv, nemzetiség és népség pedig nagy különbség [...] Kívánatos volna ugyan több tekintetből, hogy Magyarországon is [...] csak egy nép s nyelv létezne (valamint jó, midőn a nemzet csak egy vallással bír), de mivel ez nem úgy van [...], s mivel vétek volna más népeket anyanyelveiktől erőszakkal megfosztani (minden nép ragaszkodik az anyanyelvhez, mint a valláshoz), meg kell elégednünk, hogy Magyarországon valahára a hivatalos és országos nyelv egy élő nyelv, s pedig a magyar nyelv légyen, nem pedig a holt deák nyelv, [...] s alkalmas és szelíd módokkal azon kell igyekeznünk, hogy a magyar nemzeti nyelv tudása a többi magyarországi népek között mindig jobban terjesztessék el. [...] A nemzeti egység jó országalkotás mellett ott is létezik, hol több nép lakik, s több nyelv divatozik, mint Nagybritanniában, s több nép egy országban az erőt nem osztalja, mint Magyarországon Mária Terézia uralkodása alatt mutatta.”

Kazinczy szellemi öröksége öltött testet Rummy vallomásában, az a Kazinczy szólt, aki II. Józseffel szemben egyre inkább a nagy királynőben, Mária Teréziában látta az eszményi uralkodót, aki tiszteletben tartja az alkotmányosság írott és íratlan törvényeit. A Habsburg Monarchia története pedig – tudjuk – nem más, mint abszolutista alkotmányellenesség és alkotmányos abszolutizmusellenesség állandó harca és alkuja. Ennek része 1848 nagy polgárháborúja, aztán az 1867-es kiegyezés.

Az irodalom nem tesz mást, mint előre jelzi azt, ami a politikában bekövetkezik. De nem mechanikusan teszi ezt. Kazinczy ízléskultusza – a szép és jó jegyében – tiltakozás a kor vulgaritása ellen, és egy másik világ ígérete. 1810 júliusában Berzeviczynek így vallott: „Nemesebb és hasznosabb foglalatosság nem lehet, mint a hazai nyelvet legfőbb tökéletességre vinni. Erre a munkára nem született minden, és nem szükséges, hogy minden csak azt tegye, mert több is van csinálni való. Az mindaz által igaz, s a história bizonyítja, hogy ha valahol a *Jó* gyökeret vert, ott mindig a *Szép* készítette az utat. Miért lenne ez minálunk másképpen? A poézis és mindaz, ami ezzel szorosabb vagy tágabb összekötetésben legyen, a legszebb virága az emberi elmének, az pedig nyelv nélkül nem virágozhatik; nyelv nélkül, mondom, s a nyelv alatt minden nemzetnek *a maga saját nyelvét.*”

Kazinczy a szép és jó gyakorlati hasznáról a folyószabályozó és új mezőgazdasági technikákat bevezető Vay Miklósnak is beszélt Kazinczy, és pedig arról, hogy „az úgynevezett szolidus tudományoknak is a poézis és társai készítik el az utat”, de a gyakorlatias generális „fonák dolognak mondá festésekről és faragásokról gondoskodni, míg jól épült házaink nincsenek”. De esztétika nélkül lehet jól épült ház?

Kazinczy állandóan Goethére hivatkozott, de nagy vitáiban is a hátuk mögött Rousseau-t látjuk. Berzeviczy esetében szó szerint, hiszen könyvtárában ott sorakoztak az eredeti művek. Csak nem igazán szerette, fiának latin klasszikusok olvasását ajánlotta. Berzeviczy utilitarizmusa kifejezetten ellentmond Rousseau-nak, bár nemes emberi vonásokkal ötvöződött, például amikor azt hagyta meg fiának intelmeiben, hogy gazdag bécsi kereskedő lányát vegye feleségül, és szepesi árulerakattal kapcsolódjék be a világkereskedelembé, „egyszerre legyen hungarus és bécsi nagykereskedő”, mert „a gazdagság ebben a romlott világban megkerülhetetlenül szükséges eszköz, hogy jót lehessen tenni. Nem cél, hanem eszköz magasabb célra”.

Berzeviczy politikája az oktrojált alkotmányos abszolútizmus vagy abszolutista alkotmányosság, a hit abban, hogy a diktatúra alkotmányos világot teremt. Ezzel szemben és mellett Kazinczy a monarchikus republikanizmust képviselte. A *Társadalmi szerződés* fordítója gondosan megsemmisítette fordítását, mielőtt elfogták volna, de aligha felejtette el Rousseau kijelentését: „minden legitim kormányzati rendszer republikánus”, és így „maga a monarchia is republika” – ha társadalmi szerződésre épül. Meg is vallotta 1811-ben Rousseau „1794 óta Heloízén kívül semmijét nem olvastam: de lelkemben tanításai örökre” élnék. Rousseau politikai eszméit irodalmi mezbe öltöztette, miközben persze félt, de a fény és a sötét harcában élt, éppen a Berzeviczyvel való vitája első felvonásakor, 1809-ben egyik verses levelében így vallott:

*Mivel tehát példát nem adhatunk,
Adjunk tanítást: Fényt! ha jól lehet, jól;
Ha nem lehet jól, úgy amint lehet.*

Kazinczy elvetette a „párducos Árpád” kultuszát, miközben maga is írt Árpád-verset, amelyben a monarchikus republikanizmust juttatta kifejezésre, a népszuverenitást a patriarkálisnak tetsző uralkodókultusszal ötvözte – kimondatlanul, ám egyértelműen a társadalmi szerződés jegyében:

*Árpád, a pálcá tiéd, tied a kard és az érc paizs;
Szabad nép adta, s önkényt, azt kezébe,
Magáért, s nem magadért.
Viseld, fia és atyja néki, és a szép örökbe
Etelényk hagyá azt reánk – te légy vezérünk.*

Kazinczy pontosan látta a vita tétjét és a kor követelményét: a rendszerváltoztatást. Érzékelte, hogy barátja ezt sürgeti, de a nemzeti önrendelkezés kérdését, valamint Magyarország és a monarchia egészének viszonyát másképpen ítélte meg. Ezért egyrészt inkább sejtelmes politikai madárnyelven szólt, és a részletek felé terelte a vitát. Másrészt a szép és jó kultuszával igyekezett olyan esztétikai szférába emelkedni, amely hosszú távon visszahat a politikai térre. Nacionalizmusa Janus-arcú. Nyelvi programja megfelel a felvilágosodás azon célkitűzésének, hogy a kultúra csak anyanyelven terjeszthető, nemzetiség-kultusza a romantika felé mutat, nemzeti lojalitását és identitását áthatja a gyökök keresésének ethosza, és ez – Ernest Gellner több évtizedes elmékedésének következtetése szerint – a modern nacionalizmus fermentuma, elősegítheti az egyetemes értékek partikuláris érvényesítését.

Az, hogy Kazinczy Berzeviczyvel folytatott vitája második felvonásakor adta ki Zrínyi Miklós műveit – sorsszerű véletlen. De az nem véletlen, hogy a hazai Kant-vita hangadója lett, Márton István kantiánus katekizmusa mellett állt ki, miközben leveleiben arra is célozgatott, hogy a magyar filozófust maga az uralkodó üldözi. És okkal. A kategorikus imperatívusz a feltétlen alattvalói hűség tagadása. Amikor 1820-ban Dessewffy Józsefnek, az igaz barátinak a Szabolcs megyei gyűlésen elmondott beszédében logikai hibát véltek felfedezni, a hibázó válasza – Széphalomra írt levelében – így hangzott: „Szeretek logikai hibát elkövetni Kanttal, akinek kategorikus imperatívusza azt kívánja, hogy az ember törvénytelen fejedelemnek ne szolgáljon.”

Nem véletlen, hogy Kazinczyt a vita első felvonása után sokáig foglalkoztatta virtus szavunk magyarítása, Herder és Jenisch nyomán vallva, hogy „amely szót a nép nem bír, a dolgot sem bírja”. Rousseau-nál pedig a *vertu* hídfogalom, a múltból a jövőbe vezető. A széphalmi mester a virtus magyarításával végül is kudarcot vallott, mert ötletét – a csány-t, mivel ez nyelvészeti szempontból nem kívánatos képzettársításokra adott alkalmat – elvetették, és a nyelv végül a kényszerűen bevezetett rény helyett a Kazinczy és barátai által helytelenített erény fogadta be. Kazinczy virtus- és Berzeviczy pénzdiskurzusa Széchenyi és Wesselényi, Kossuth és Deák munkásságában egyesült.

A széphalmi mester a kakaslomnici magánpolitikussal való ellentéteit csak alkalmi versben kísérelte meg feloldani:

*Neked legfőbb kincs a kereskedés,
A nyelv nekem s a nemzet bélyege.
Ez egyben összeférhetetlenek
Egy szív különben és egy gondolat
Egy lélek, egy fej nem rossz magzatai
S a jót segíni nem méltatlanok.*

De hogy mi a jó, azt csak 1830 után lehetett kimondani immár magyarul. Berzeviczynek a nyelvhez nem igazán volt érzéke, a nyilvánosság hiánya és a meglévő nyilvánosság manipulált mivolta lehetetlenné tette az eszmék és elképzelések őszinte és nyílt ütköztetését. Kazinczy nyelvi téren képes lehetett az érdekegyeztető politika előlegezésének megfelelő álláspont kialakítására, de a nyelvi metapolitikai (vagy másképpen szólva a filológiai protoideológiai) térből nem léphetett ki a valóságos és ideológiai politikai térre, csak töredékesen és példázatokkal fejthetett ki valamit politikai és társadalompolitikai nézeteiből. Berzeviczy kemény és keserű társadalomkritikája a centralisták publicisztikájában érvényesült. 1848-ban a jobbágyfelszabadításnak azt a módozatát kiviteleztek, amelyre Berzeviczy még 1809-ben tett javaslatot Napóleonnak. A monarchikus republikanizmus pedig az 1848-as áprilisi törvények védelmén keresztül a Függetlenségi nyilatkozathoz vezetett. Kossuth talán ismerte Berzeviczy 1790-es röpiratát, amelyben angol herceget javasolt a magyar trónra.

A Kazinczy–Berzeviczy-vita csak előre jelezte a földrengést. A monarchikus republikanizmus a liberális alkotmányosság előkészítője volt. Szellemi háttere, fermentuma Plutarkhosz, a római történetírók, Cicero, Sallustius, Livius. Ideológusa Rousseau, akinek könyveit okkal üldözték; ő ma is a kortársunk, míg kortársai unalmas kötelező olvasmányok. Rousseau és népszerűsége ma is figyelmeztet arra, hogy a környezetpusztító és minden partikularizmust felperzselő globalizáció kritikára szorul. A Kazinczy–Berzeviczy-vita a maga módján is az antipartikularista piachívó mondializmus és az egyetemes értékeket megvalósítani akaró partikularizmus párbeszéde. A jó fiú–rossz fiú, barát–ellenség modellt célszerű elfelejteni. Párbeszédből nem érdemes politikai háborút csinálni. Az antipartikularista piachívó mondializmus és az egyetemes értékeket megvalósítani akaró partikularizmus párbeszéde folyik ma is. Eszményünk a multikulturalizmus, ami nem új találmány. Kazinczy és Berzeviczy a maguk módján sokkal inkább tudták és gyakorolták, mint egyes mai multikulturalizmus-hívók és -szószólók. A nagy kérdés, hogy a gyógyírként emlegetett multikulturalizmus csak a gátlástalan globalizáció üres formája, vagy kisszerű nacionalizmusok álcája lesz, vagy valami más, szebb és jobb, annál, ami eddig volt...